Nikola Majnarić

DEMOKRIT KAO FILOLOG

DEMOKRITOS ALS PHILOLOGE

οὗτος ἔοικε μὲν περὶ ἁπάντων φροντίσαι
Taj je, čini se, o svem razmislio
Aristotel, De gen. et corr.
I 2. 315a 34.

Od velikoga broja Demokritovih spisa, što ih je poslije Trasil, dvorski astrolog cara Tiberija, sastavio u 15 tetralogija, sačuvalo nam se na žalost, osim natpisa tih spisa, samo 298 autentičnih fragmenata i oko 200 svjedočanstava starih pisaca. Potpuni nestanak tih djela, koja su obuhvaćala pet naučnih grupa: etiku, fiziku, matematiku, muziku i tehniku, bez sumnje je najteži i najbolniji gubitak, koji je igda zadesio nauku o starini, pogotovu, što nema nikakve nade, da bi i spisi Demokritovi opet izišli na svijetlo, kako se to pred 44 godine dogodilo s fragmentima komedija velikoga pjesnika Menandra.

Sačuvani ostaci toga golemog nastojanja Demokritova mogu nam, dakako, pružiti samo vrlo blijedu sliku o znanstvenom radu njegovu, pa je zato i negdašnji prvak na polju klasičke filologije grčke Ulrich v. Wilamowitz-Moellendorff u svom opsežnom djelu Platon I. str. 254. napisao o Demokritu Abderaninu ove značajne riječi: „Uns ist er nur zu sehr eine Grösse, die wir als solche kennen und schätzen, aber was er war, wissen wir doch eigentlich nicht... Er ist (für uns) nur ein grosser Name". U najnovije doba neki su istraživači[1] uza sve to pregnuli svim silama, kako bi iz sačuvanih fragmenata i svjedočanstava starih pisaca izbili što je više moguće u prilog Demokrita povezujući sve to sa sličnim, potpuno sačuvanima, spisima drugih helenskih mislilaca, osobito Platona i Aristotela. I ako je taj put zbog nedostatnih putničkih uputstava nesiguran i podoban, da istraživača zavede stramputice, njime ćemo se ipak oprezno zaputiti i mi nastojeći, da iz ne-

1. Isp. na pr. A. O. Makoveljskij, Drevnegrečeskie atomisti (Akademija nauk azerbajdžanskoj SSR, institut filosofii). Baku 1946.

znatnoga broja fragmenata bar donekle odredimo Demokritov filologijski rad.

Nad X. i XI. tetralogijom Trasilove zbirke Demokritovih spisa stoji natpis Μουσικὰ δὲ τάδε (sc. βιβλία), ali pod tim riječima ne valja razumijevati samo „muzičke spise", nego i literarne i estetičke, jer je riječ ἡ μουσική (koja se u Homera još nigdje ne nahodi) upravo: umjetnost Muzâ, plemenito duševno zanimanje, osobito: glazba, pjevanje, ples, pjesništvo, pa umjetnost uopće i znanost. Tu su pak navedeni ovi spisi:

X. tetralogija: 1. Περὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονίης[2] 2. Περὶ ποιήσιος 3. Περὶ καλλοσύνης ἐπέων 4. Περὶ εὐφώνων καὶ δυσφώνων γραμμάτων.

XI. tetralogija: 1. Περὶ Ὁμήρου ἢ Ὀρθοεπείης καὶ γλωσσέων 2. Περὶ ἀοιδῆς 3. Περὶ ῥημάτων 4. Ὀνομαστικῶν.

Navedene Demokritove spise razmotrit ćemo istim redom, kojim ih je poredao Trasil:

1) Περὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονίης — O ritmima i harmoniji. Sadržaj toga spisa moći ćemo bar u glavnom pogoditi, ako ogledamo, što su suvremenici Demokritovi[3] znali o tim stvarima. U Aristofanovim Oblacima, stih 635. i d. spreman je „sofist" Sokrat, da pouči Strepsijada u metrici i ritmici, pa spominje tom prilikom trimetar i tetrametar, što dakako neuki seljak shvaća na svoj način. O ritmici pak, po kojoj bi Strepsijad imao u društvu duhovit biti, doznajemo, da je postupala po enoplijskom i po daktilskom ritmu (κατ' ἐνόπλιον i κατὰ δάκτυλον).

Platon zna više o tom. U Zakonima 653 E smatra on ritam i harmoniju darom božjim i veli, da ostala živa bića nemaju za njih osjećanja, a u Državi 400 A B spominje tri vrste ritmičkih mjera[4], dodaje onim ritmima, koje je spomenuo Aristofan, još jamb i trohej i govori o utisku, što ga oni proizvode. On je k tome dobro uočio, da su tri ritmička umijeća: poezija, muzika i ples (kojima je osnov λέξις, μέλος, κίνησις σωματική) i da su poezija i muzika nastale kao pratnja ritmičkih kretnja tijela (dakle i rada), ali uzimajući kao mjeru ritma mjesto stare stope (πούς) slog — upravo slova (glasove) i slogove (Kratil 424 C), nije još došao do toga, da apstrahira ritam od riječi, t. j. da ne mjeri ritam slogom, nego takvom jedinicom, koja će odgo-

2. Demokritovi su spisi napisani u jonskom narječju.

3. Demokrit je živio otprilike od 460.—370., pa je po tom bio suvremenik sofista, Sokrata, Platona, Aristofana i dr.

4. Stope dijelile su se naime već sada prema ritmičkom odnošaju teze i arze u tri vrste: γένος ἴσον (2 : 2), na pr. daktil; γ. διπλάσιον (2 : 1), na pr. trohej; γ. ἡμιόλιον (3 : 2), na pr. peon.

varati svima trima ritmičkim umijećima, t. j. vremenom, što je učinio tek Aristoksen (ῥυθμικὰ στοιχεῖα)[5] uzevši mjesto kratkoga sloga kao jedinicu za mjerenje ritma nedjeljivo primarno vrijeme (χρόνος πρῶτος). Ali ni sam se Aristotel nije u toj stvari mnogo udaljio od gledišta Platonova, jer u Retorici 1408 b definira ritam kao ὁ τοῦ σχήματος τῆς λέξεως ἀριθμός.

I o harmoniji govori Platon u svojim dijalozima (Fil. 17 C i Simp. 187 B). Spominje visoki (ὀξύ) i niski (βαρύ) ton i veli, da je harmonija suglasje ili slöga od jednoga i drugoga (οὐ γὰρ δή που ἐκ διαφερομένων γε ἔτι τοῦ ὀξέος καὶ βαρέος ἁρμονία ἂν εἴη). A dobro poznaje (Fil. 17 D) i intervale (διαστήματα) i sisteme (συστήματα), t. j. sedam različnih oktava („sedam harmonija").

Govoreći na pomenutom mjestu iz Države o raznim ritmima poziva se Platon na atenskoga muzičara Damona, učitelja Periklova[6], kojemu pripisuju najstariji prozaički spis u atičkom dijalektu. Taj je spis bio sastavljen u obliku govora, koji je Damon govorio pred Areopagitima braneći etičko djelovanje muzike. On je obrađivao ritme teoretički i razlikovao na njima ἄνω καὶ κάτω (tezu i arzu), govorio o utiscima, što ih oni proizvode[7], a zacijelo će i dobar dio onoga, što čitamo u Državi 398 E i d. o svojstvima raznih tonaliteta[8] pripadati njemu. Ta je nauka utjecala u potonje doba indirekte na Aristida Kvintilijana[9], koji u 2. knjizi svoga djela Περὶ μουσικῆς također govori o etičkom djelovanju muzike i o odgojnoj vrijednosti njezinoj. Ali će jamačno biti i drugih stvari, koje Platon duguje prvom i najoriginalnijem muzičkom teoretičaru grčkom — Damonu[10].

Iz navedenoga se razlaganja vidi, koliko je otprilike bilo znanje o ritmima i tonovima kod suvremenika Demokritovih i koji su im bili glavni problemi. A najglavnije je kod toga to, da je ritam u to doba još usko povezan s riječju (λέξις), da su ritmi upravo stope stiha, a ritmika priprava za metriku.

---

5. Aristoksenova „Ritmička počela" važna su u historiji teorije ritmike kod Grka kao prva sistematička zbirka svega onoga, što je Pitagorovcima i Platonu a zacijelo i Demokritu, bilo u glavnom poznato.

6. Isp. Plutarh, Periklo gl. 4.

7. Isp. Platon, Država 400 B i d.

8. Glavni tonaliteti su bili: dorski (izrazuje muževnu volju), lidijski (izrazuje meku, podatljivu volju) i frigijski (stoji između oba spomenuta).

9. Početak 4. v. n. e.

10. Fragmente i svjedočanstva starih pisaca o Damonu isp. kod Wilamowitza, Griechische Verskunst, str. 63. i d.

Vraćajući se nakon te digresije opet k Demokritovu spisu Περὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονίης držim, da ne ćemo pogriješiti, ako uzmemo, da se i Demokrit u toj stvari kretao istim vodama i obrađivao iste probleme prilagođujući, dakako, sve to svome atomističkom shvaćanju. Tako je zacijelo objasnio smisao i ljubav čovječju za ritam i harmoniju kao prirodni nagon, koji svakim pravilnim gibanjem donosi čovjeku ugodnost, a ne kao dar bogova. Je li ritmička umijeća (poeziju, muziku i ples) promatrao s jednoga gledišta, kao Aristoksen, ili je dijelio jedno umijeće od drugoga, teško je kazati. Budući da se takvu naziranju nalazi tragova u Platonovu Filebu, 17 D, koji Wilamowitz stavlja na konac Platonova književnog rada, i u Aristotelovoj Poetici 4. 1448b 21, vrlo je vjerojatno, da se takvu shvaćanju dovinuo i umni Demokrit. Ako je pak to postigao, bio je po svojoj nauci najbliži, da mjesto kratkoga sloga uzme kao jedinicu za mjerenje ritma kod svih rečenih umijeća ritmički atom vremena. To se otkriće, kako smo vidjeli, pripisuje tek Aristoksenu, ali prethodnika, znanih i neznanih, imali su mnogi izumioci.

Što i kako je Demokrit razlagao o ritmima i različnom djelovanju njihovu pa o harmoniji, tonalitetima i dr., jedva je što moguće reći, jer su sačuvana samo dva fragmenta, koja ovdje dolaze u obzir:

a) fr. 16.: Malije Teodor, De metr. VI 589, 20 Keil *metrum dactylicum hexametrum inventum primitus ab Orpheo Critias asserit, Democritus a Museo.*

Podrijetlo stihova zanimalo je u starini mnoge, napose postanje staroga i časnog stiha — heksametra. Heraklidu Pontskom bio je on najstariji, od Apolona dani stih, Kritija, jedan od tridesetorice tirana, pripisuje ga eto Orfeju, a Demokrit Museju. Pitanje o postanju toga stiha nije još konačno riješila ni moderna metrika[11], pa nije čudo, što ni Demokrit nije mogao naći bolje rješenje nego da ga poveže s imenom mitskoga pjesnika Museja.

Sudeći po navedenom fragmentu Demokrit se, govoreći o ritmima, po svoj prilici zanimao i za postanje drugih stihova (jampskoga trimetra i dr.), ali se iz njega jasno vidi i to, da su Kritija i Demokrit stavljali staroorfičku poeziju pred Homerovu.

b) fr. 144.: Filodem, De musica IV 31. 108, 29 Kemke Δήμοκριτος . . . . μουσικήν φησι νεωτέραν εἶναι καὶ τὴν αἰτίαν ἀποδίδωσι λέγων μὴ ἀποκρῖναι τἀναγκαῖον, ἀλλὰ ἐκ τοῦ περιεῦντος ἤδη γενέσθαι — Demokrit kaže, da je muzika mlađe umijeće pa navodi i uzrok za to govoreći,

11. Isp. moju Grčku metriku § 51.

da je nije (od sebe) odlučila nužda, nego da je postala od jednoga već (izvjesnog) izobilja.

Demokrit razlikuje dvije vrste umjetnosti: jedne je u pradavno doba rodila nužda (χρεία, ἀνάγκη)[12], a druge su nastale u doba, kad se čovjek uzdigao na viši stepen kulture. Među potonje ubraja on i muziku. Ako je tako, onda se to tiče i poezije, koja je upravo u Heladi od prvoga početka bila usko povezana s muzikom. Za pjevanje pak kaže Demokrit u fr. 154., da su ga ljudi naučili, oponašanjem, od ptica pjevica — labuda i slavuja. To shvaćanje nije u protivnosti s navedenim Platonovim domišljanjem, da su poezija i muzika nastale kao pratnja ritmičkih kretnja tijela, nego ga samo dopunja uzimajući, da su prvi, koji su pregnuli, da ritmičke kretnje svoje popraćuju pjesmom, učili od labuda i slavuja, oponašajući ih.

S obzirom na Aristotelovu vijest u Metafizici XII 4. 1078 b 19: τῶν μὲν γὰρ φυσικῶν ἐπὶ μικρὸν Δημόκριτος ἥψατο μόνον καὶ ὡρίσατό πως τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν vrlo je vjerojatno, da je Demokrit dao neku definiciju i o ritmu, kako su to učinili i drugi neki ispitivači (Aristotel, Aristoksen), a kako je bio vješt i kovanju novih riječi i oblika[13], zacijelo je nešto pridonio i ritmičkoj terminologiji.

2) Περὶ ποιήσιος — O pjesništvu. Znameniti Aristotelov spis iste vrste nosi natpis Περὶ ποιητικῆς, možda upravo za razliku od starijega spisa Demokritova, jer u značenju obiju riječi nema bitne razlike. Ποιητική sc. τέχνη je „tvorno umijeće“, a ποίησις je svako stvaranje bilo tijelom, bilo umom, pa tako i pjesničko stvaranje — pjesništvo[14]. Ali Aristotel nigdje ne spominje u tom spisu svojih prethodnika: ni Demokrita ni Platona, koji doduše nije napisao posebnoga spisa o pjesništvu, ali se u dijalozima često dotaknuo tih pitanja i pružio obilan materijal, kojim se Aristotel i poslužio, ali u glavnom samo za pobijanje i preinaku Platonovih misli. Nema sumnje, da je Aristotel, sastavljajući svoju Poetiku, u kojoj je prvi formulirao načela poetičke tehnike, imao pred sobom i Demokritov spis, kao starije i dotad jedino poznato djelo te vrste, ali o tom, kako se jedan spis odnosio prema drugome, moći ćemo zbog neznatnoga broja fragmenata vrlo malo reći.

Demokritovu spisu O pjesništvu pripadaju ova dva (upravo četiri) fragmenta:

12. Isp. Diodor I 8, 1.

13. Isp. fr. 121., 128. i 130. i d.

14. Kuzmić M. u svom izdanju Aristotelove Poetike, Zagreb 1912. prevodi natpis spisa vrlo dobro riječima „Nauk o pjesničkom umijeću“. Slično i Đurić M. u svom 2. izdanju Beograd 1948.: „O pesničkoj umetnosti“.

a) fr. 17.: Ciceron, De orat. II 46, 194 *saepe enim audivi poetam bonum neminem (id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum existere posse et sine quodam adflatu quasi furoris.*

Ciceron, De divin. I 38, 80 *negat enim sine furore Democritus quemquam poetam magnum esse posse, quod idem dicit Plato.*

Horacije, De art. poet. 295 *ingenium misera quia fortunatius arte credit et excludit sanos Helicone poetas Democritus etc.*

Sva tri navedena mjesta, i oba Ciceronova i Horacijevo, kažu u glavnom isto, t. j. da nema prave poezije bez inspiracije. A to veli i:

b) fr. 18.: Klem. Strom. VI 168 καὶ ὁ Δημόκριτος ὁμοίως „ποιητὴς δὲ ἅσσα μὲν ἂν γράφῃ μετ' ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἱεροῦ πνεύματος, καλὰ κάρτα ἐστίν" ..... i Demokrit veli jednako[15]: „Štogod pjesnik piše sa zanosom i svetim nadahnućem, to je zacijelo lijepo ..."[16].

Sudeći po riječima ἐνθουσιασμοῦ — *inflammatione animorum* i ἱεροῦ πνεύματος — *quodam adflatu quasi furoris* vrlo je vjerojatno, da se Ciceronova parenteza u navedenom mjestu iz Oratora *id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt* odnosi, što se Demokrita tiče, upravo na pomenute riječi, koje navodi Klement Aleksandrinac[17]. Što se pak Platona tiče, misli se pomenuto i poznato mjesto iz Iona 534 B ... ποιητής .... οὐ πρότερον οἷός τε ποιεῖν, πρὶν ἂν ἔνθεός τε γένηται καὶ ἔκφρων καὶ ὁ νοῦς μηκέτι ἐν αὐτῷ ἐνῇ, koje se u glavnom podudara s Demokritovom izjavom, jer je ἔνθεός τε γένηται isto što i μετ' ἐνθουσιασμοῦ[18], a riječi ἔκφρων καὶ ὁ νοῦς μηκέτι ἐν αὐτῷ ενῇ (= božansko ludilo) nijesu daleko od onoga, što Demokrit hoće da kaže izrazom ἱεροῦ πνεύματος. To Platonovo mjesto drže neki doduše s obzirom na rapsoda Iona napola ironičkim[19], ali po svoj prilici ne će tako biti, jer se slične misli vraćaju kod Platona češće[20].

Po tom su, i Demokrit u svom spisu O pjesništvu i Platon u Dijalozima, učili, da je inspiracija nedjeljivo povezana s bistvom svake poezije. Ali Aristotel nije se poveo za predšasnicima svojima, nego

---

15. Kao i Platon u Ionu 534 B.

16. Valja po svoj prilici dopuniti: „a što piše bez toga, nevrijedno".

17. Da je Demokrit inspiraciju usko vezao s bistvom svake poezije, pokazuju i fr. 21. "Ομηρος φύσεως λαχὼν θεαζούσης ἐπέων κόσμον ἐτεκτήνατο παντοίων (isp. toč. 5.) i fr. 112. θείου τοῦ τὸ ἀεί τι διαλογίζεσθαι καλόν.

18. Riječi ἔν θεος, ἐν θου(=θεο)σιάζω i ἐν θουσιασμός složene su od istih sastavnih dijelova.

19. Isp. Wilamowitz, Platon I str. 130. i d.; Raeder, Platons philosophische Entwicklung, str. 93.; Sinko Tadeusz, Literatura grecka I 2, str. 790.

20. Isp. Apolog. 22 BC, Menon 99 C, Fedro 245 A, Zakoni 719 C.

je u Poetici inspiraciju posve maknuo iz pojma poezije držeći, da se pjesma može graditi i bez toga, jednostavnom tehnikom. To su doduše kasnije i činili aleksandrinski pjesnici, ali oni dakako nijesu više stvorili nikakve nacionalne poezije.

To je eto sve, što se sigurno može kazati o Demokritovu spisu Περὶ ποιήσιος u odnosu prema Aristotelovoj Poetici. Svemu drugomu kod te stvari nema druge potvrde osim domišljanja.

Aristotelu je pjesničko umijeće „oponašanje", μίμησις[21], ali ta tvrdnja nije njegova svojina, nego je preuzeta iz Platona[22], samo se oba filozofa razlikuju u tom, što Platon nalazi u svakom oponašanju nešto manje vrijedno, a Aristotel smatra, da nam je ono prirođeno[23], pa po tom opravdano, što više: potrebno. S obzirom na navedeni već fr. 154., u kojem se kaže, da su ljudi naučili pjevanje κατὰ μίμησιν, sama se od sebe nadaje misao, da je i Demokrit u svom spisu O pjesništvu shvaćao pjesničko umijeće kao oponašanje i s tim u vezi dijelio poeziju poput Platona i Aristotela na ozbiljnu i laku (γένος σπουδαῖον i γ. φαῦλον)[24].

Kako je Demokrit u pojedinostima rasporedio svoj spis, je li ga razdijelio, kao Aristotel, u dva dijela: historijski i protreptički, ili je to bila čista *ars poetica*, ne može se odrediti. Budući da je dobro poznavao epsku poeziju[25], a svakako i dramatsku, jer je ona baš u njegovo doba bila na vrhuncu svome, vrlo je vjerojatno, da je i on uvodio razne primjere iz pisaca, kritički ih ispitivao i davao pjesnička uputstva.

3) Περὶ καλλοσύνης ἐπέων. — Od toga spisa nije sačuvan nijedan fragmenat, pa smo upućeni samo na njegov natpis. A tu je glavno pitanje, kako valja shvatiti u njemu riječ ἐπέων. Jedni prevode „O ljepoti stihova"[26], drugi „O ljepoti riječi"[27]. Ja mislim, da su bliže istini ovi posljednji, jer je Demokrit posvetio drugo djelo objašnjavanju stihova (Περὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονίης), pa nije vjerojatno, da bi ponovo o tom govorio.

21. Poetika 1447 a.

22. Država 595 C, 603 A, 607 C.

23. Poetika 1448 b.

24. Isp. Platon, Zakoni 810 E i Aristotel, Poetika 1448 b.

25. Isp. toč. 5.

26. Makoveljskij, o. c. str. 221.

27. Arnaldo Momigliano, Prodico da Ceo e le dottrine sul linguaggio da Democrito ai Cinici (Atti d. Reale Accademia delle Scienze di Torino, Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche 65 (1929—30), str. 97. i d. — V. E. Alfieri, Gli atomisti. Frammenti e testimonianze (Filosofi antichi e medievali). Bari 1936 str. 75.

Ako je tako, nastaje drugo pitanje, što treba razumjeti pod izričajem „ljepota riječi". Odgovor na to pitanje moglo bi nam, po mom sudu, dati jedno mjesto u Platonovu Simposiju. Kad je naime tragički pjesnik Agaton dovršio svoj zanosan govor u slavu Erosa, svi su nazočni kliknuli u sav glas, a Sokrat je napose pohvalio konac govora ovim riječima: τὸ δ' ἐπὶ τελευτῆς τοῦ κάλλους τῶν ὀνομάτων καὶ ῥημάτων τίς οὐκ ἂν ἐξεπλάγη ἀκούων; (198 B). Sokrat zadivio se dakle od ljepote riječi i kratkih izreka Agatonovih, t. j. od njihova izbora (αἵρεσις) i sastavljanja (σύνθεσις), ukratko: od ljepote čitavoga govornog izričaja. Ja bih rekao prema tome, da je i Demokrit u svom spisu Περὶ καλλοσύνης ἐπέων raspravljao o ljepoti čitavoga govornog izričaja, a ne o ljepoti pojedinih riječi, obuhvativši ukratko u natpisu svoga spisa τὰ ὀνόματα καὶ ῥήματα, koje i Platon[28] svako napose naziva τὰ φωνηθέντα, riječju ἐπέων, ali ne zato, što pomenute izraze ne bi poznavao, nego po svoj prilici zato, što su se oni u njegovo doba istom stvarali i u tom značenju još nepoznati bili.[29]

S tim u vezi bit će zanimljivo ogledati, kakav je to govorni izričaj, od kojega se ljepote Sokrat (pa makar to bilo i ironički) toliko zadivio. Nabrajajući pri koncu svoga govora dobročinstva, kojima Eros dariva ljude, služi se Agaton ovakim načinom izricanja:

Simposij 197 D: οὗτος δὲ ἡμᾶς ἀλλοτριότητος μὲν κενοῖ, οἰκειότητος δὲ πληροῖ . . . . πραότητα μὲν πορίζων, ἀγριότητα δ' ἐξορίζων· φιλόδωρος εὐμενείας, ἄδωρος δυσμενείας· ἵλεως ἀγαθοῖς, θεατὸς σοφοῖς, ἀγαστὸς θεοῖς· ζηλωτὸς ἀμοίροις, κτητὸς εὐμοίροις· . . . ἐπιμελὴς ἀγαθῶν, ἀμελὴς κακῶν. Binarne sveze, koje izriču istu misao pozitivno i negativno i koje su povezane dvostrukom rimom (ὁμοιοτέλευτον): πραότητα μὲν πορίζων, ἀγριότητα δ. ἐξορίζων — jasno pokazuju, da se pjesnik Agaton, koji je kod Gorgije izučio retoriku, služio pri kraju svoga govora antitetičkim jezikom Gorgijinim[30]. I to je, eto, ono, od čega se Sokrat toliko zadivio[31].

Ali slično kao Agaton postupa u svojim spisima i Demokrit, što više: on misli i piše gotovo posve u antitezama stavljajući nasuprot onome, što nije ili ne smije da bude, ono, što jest ili mora da bude[32] Evo par takvih primjera od mnogih s običajnom rimom:

28. Sofist 262 C.

29. Isp. toč. 7. Περὶ ῥημάτων.

30. Agaton odlično oponaša Gorgijin stil u čitavom svom govoru, ali ono specifično gorgijansko pokazuje se osobito na početku i na koncu njegova govora.

31. Sokrat govori ironički, jer mu stil Gorgijin, kao i mnogima drugima u starini, nije bio mio zbog pretjerivanja u antitezama, igri riječi, složenicama, metaforama i sl.

32. Isp. Norden, Antike Kunstprosa I str. 22. i d.

fr. 9.: νόμῳ γλυκὺ καὶ νόμῳ πικρόν, νόμῳ θερμόν, νόμῳ ψυχρόν, νόμῳ χροιή, ἐτεῇ δὲ ἄτομα καὶ κενόν. ἅπερ νομίζεται μὲν εἶναι καὶ δοξάζεται τὰ αἰσθητά, οὐκ ἔστι δὲ κατ' ἀλήθειαν ταῦτα, ἀλλὰ τὰ ἄτομα μόνον καὶ τὸ κενόν.

fr. 40.: οὔτε σώμασιν οὔτε χρήμασιν εὐδαιμονοῦσιν ἄνθρωποι, ἀλλ' ὀρθοσύνῃ καὶ πολυφροσύνῃ.

fr. 189.: ἄριστον ἀνθρώπῳ τὸν βίον διάγειν ὡς πλεῖστα εὐθυμηθέντι καὶ ἐλάχιστα ἀνιηθέντι.

fr. 215.: δίκης κῦδος γνώμης θάρσος καὶ ἀθαμβίη, ἀδικίης δὲ δεῖμα ξυμφορῆς τέρμα.

fr. 230.: βίος ἀνεόρταστος μακρὴ ὁδὸς ἀπανδόκευτος.

fr. 231.: εὐγνώμων ὁ μὴ λυπεόμενος ἐφ' οἷσιν οὐκ ἔχει, ἀλλὰ χαίρων ἐφ' οἷσιν ἔχει.

fr. 283.: πενίη πλοῦτος ὀνόματα ἐνδείης καὶ κόρου· οὔτε οὖν πλούσιος ὁ ἐνδέων οὔτε πένης ὁ μὴ ἐνδέων.

fr. 286.: εὐτυχὴς ὁ ἐπὶ μετρίοισι χρήμασιν εὐθυμεόμενος, δυστυχὴς δὲ ὁ ἐπὶ πολλοῖσι δυσθυμεόμενος.

Tko tako misli i piše, taj će zacijelo nastojati, raspravljajući o ljepoti govornoga izričaja, da i drugima približi i preporuči takav način mišljenja i pisanja. A Demokrit je u prvom redu bio zvan, da govori o takvim stvarima, jer je svoju filozofiju zaodjenuo u sjajno ruho, a svojim govorom u slikama[33] stekao, pored Platona, glas jednoga od najznatnijih prozaičkih pisaca grčkih.

4) Περὶ εὐφώνων καὶ δυσφώνων γραμμάτων. — O blagoglasnim i neblagoglasnim slovima, t. j. glasovima, jer je grčka nauka o glasovima bila u prvom redu nauka o slovima. Na pitanje, koja su to εὔφωνα i δύσφωνα γράμματα, moći ćemo prilično pouzdano odgovoriti, ako ukratko ogledamo, kako su dijelili glasove i suvremenici Demokritovi i kasniji gramatici. Platon[34] dijeli γράμματα (slova = glasove) u φωνήεντα (*vocales*), ἄφωνα (*liquidae* i sigma) i ἄφθογγα (*mutae*). Kod Aristotela[35] i kod Dionisija Tračanina[36] zovu se ἄφωνα *mutae*, a ἡμίφωνα *liquidae*. Pored toga ima Dionisije i termin σύμφωνα (*consonantes*), pod koji je skupio i ἡμίφωνα i ἄφωνα. Navodeći 8 ἡμίφωνα, t. j. 3 διπλᾶ: ζ ξ ψ[37] i 4 ὑγρά: λ μ ν ρ i σ dodaje Dionisije k tome ove riječi: παρ' ὅσον ἧττον τῶν φωνηέντων εὔφωνα ἔν τε τοῖς μυγμοῖς καὶ σιγ-

33. Isp. na pr. fr. 142. Riječi su slike, koje govore; fr. 145. Riječ je samo sjenka djela; fr. 149. Ako otvoriš unutrašnjost svoju, naći ćeš ondje spremicu i rizmicu punu raznolikih zlih strasti; fr. 230. Život bez praznika je dug put bez gostionica.

34. Kratil 424 C.

35. Poetika 1456 b.

36. Ars grammatica § 6.

37. Njih Dionisije naročito objašnjava kao σ + δ, κ + σ, π + σ.

μοῖς; a navodeći 9 ἄφωνα, i to 3 ψιλά: κ π τ, 3 δασέα: ϑ φ χ i 3 μέσα: β γ δ[38] objašnjava termin ovako: ἄφωνα λέγεται ὅτι μᾶλλον τῶν ἄλλων ἐστὶν κακόφωνα. Iz navedenih Dionisijevih riječi slijedi, da su εὔφωνα u prvom redu τὰ φωνήεντα (*vocales*), a donekle i τὰ ἡμίφωνα (*semivocales*), a κακόφωνα (= δύσφωνα) su ἄφωνα (*mutae*).

Kojom se terminologijom služio Demokrit dijeleći glasove grčke: Platonovom ili već onom potonjom, nije moguće odrediti, ali je očito to, da pod εὔφωνα i δύσφωνα γράμματα nije mogao ni on razumijevati drugo, nego je razumijevao Dionisije Tračanin. Po tom bi u spisu Περὶ εὐφώνων καὶ δυσφώνων γραμμάτων bila prikazana ukratko nauka o grčkim glasovima. „Ukratko" velim zato, što mi se čini, s obzirom na građu, što se nalazi o tom na citiranim mjestima u Platona i Aristotela, da ni Demokrit nije mogao mnogo više dati o tim stvarima, pa makar zalazio u pojedinosti i navodio obilje primjera.

Od toga su spisa sačuvana ova dva fragmenta:

a) fr. 19.: Eustatije, Ad Γ 1 p. 370, 15 τὸ γάμμα στοιχεῖον γέμμα φασὶν Ἴωνες καὶ μάλιστα Δημόκριτος, ὃς καὶ τὸ μῦ μῶ λέγει — slovo *gamma* nazivaju Jonjani *gemma*, osobito Demokrit, koji i *my* zove *mō*.

Grčki je alfabet semitskoga (upravo starofeničkoga) podrijetla. Zato se imena nekih grčkih slova i podudaraju sa semitskima: prema grčkom *gamma* stoji hebr. *gîmel*. Od *gîmel* postalo je vjerojatno najprije u maloazijskom jonskom *gemma* (i tako je ostalo), jer se ondje i u potonje doba, osobito u ustima stranaca, *i-* i *e-* glasovi rado izmjenjuju[39]. Otvoreni pak izgovor glasa *e* u *gemma* mogao je lako dovesti u drugim grčkim narječjima do izgovora *gamma*[40].

Što se tiče naziva *my*, on bi prema semit. *mem* imao glasiti *men*, ali je analogijom prema *ny* (od semit. *nun*) postao *my*. I jonski nazivi *mō* i *nō* bit će analogne tvorbe, i to prema nazivu *rhō* (od semit. *rōš*, *rēš*): dolazeći naime kao likvide (ὑγρά) stalno zajedno, lako je došlo do toga, da se mjesto λ μ ν ρ citiralo *lambda*, *mō*, *nō*, *rhō*. Demokrit, koji piše jonskim narječjem, služio se kao i ostali Jonjani nazivima *mō* i *emma*.

---

38. Dionisije dijeli dakle zatvorne glasove (ἄφωνα, *mutae*) samo s obzirom na način artikulacije, a za mjesto artikulacije ne mari.

39. Isp. A. Thumb, Handbuch d. griech. Dialekte, str. 302. i E. Schwyzer, Griechische Grammatik I 1 str. 181.

40. Isp. na pr. u elidskom εὐσαβέοι, atič. εὐσεβοῖ; μάν = μέν i t. d. — Ako pogađa istinu Nöldeke-ovo domišljanje, da bi najstariji semit. naziv za to slovo bio *gaml* (*geml*), onda bi oba grčka oblika bila jasna i bez gornjih nagađanja. Isp. E. Schwyzer, Griechische Grammatik I 1, str. 140. bilj. 3

b) fr. 20.: Sholija uz Dionisija Tračanina p. 184, 3 Hilg. τὰ ὀνόματα τῶν στοιχείων ἄκλιτά εἰσιν ... παρὰ Δημοκρίτῳ δὲ κλίνονται· λέγει γὰρ δέλτατος καὶ θήτατος — imena slova ne mogu se sklanjati, ali u Demokrita se sklanjaju: on naime veli *deltatos* i *thētatos*.

Nazivi grčkih slova pripadaju među *indeclinabilia*, pa i to nešto govori za njihovo strano podrijetlo. Kad treba, sklanjaju se kao i ostale takve riječi: τὸ, τοῦ, τῷ δέλτα. Demokrit je eto pokušao, da neke od njih privede k redovnoj fleksiji uvrstivši ih među neutra s osnovom na dental τ-, ali time nije nimalo prikrio njihovo podrijetlo, jer neutra sa sufiksom — *tat-*, kakvima se te riječi u toj fleksiji pričinjaju, ne postoje u grčkom jeziku.

5) Περὶ Ὁμήρου ἢ Ὀρθοεπείης καὶ γλωσσέων. — Tome je spisu pridijelio Diels ovih pet fragmenata:

a) fr. 21.: Dion 36, 1 ὁ μὲν Δημόκριτος περὶ Ὁμήρου φησὶν οὕτως· Ὅμηρος φύσεως λαχὼν θεαζούσης ἐπέων κόσμον ἐτεκτήνατο παντοίων, ὡς οὐκ ἐνὸν ἄνευ θείας καὶ δαιμονίας φύσεως οὕτως καλὰ καὶ σοφὰ ἔπη ἐργάσασθαι. —

I kod toga su se fragmenta razišli učeni ljudi u shvaćanju riječi ἐπέων. Jedni[41] prevode „pjesme" (Gedichte), drugi[42] „stihovi" (Verse, стихи), a treći[43] „riječi" (parole). Genitiv ἐπέων povezan je u fragmentu, kako vidimo, s imenicom κόσμον, a taj se spoj nalazi još na ovim poznatim mjestima:

Solon, fr. 2, 1 — 2

αὐτὸς κῆρυξ ἦλθον ἀφ' ἱμερτῆς Σαλαμῖνος
κόσμον ἐπέων ᾠδὴν ἀντ' ἀγορῆς θέμενος.

Parmenid, fr. 8, 51 — 52

δόξας δ' ἀπὸ τοῦδε βροτείας
μάνθανε κόσμον ἐμῶν ἐπέων ἀπατηλὸν ἀκούων.

Što hoće da kaže spoj κόσμος ἐπέων, jasno se vidi iz Solonovih stihova, gdje je pjesnik ono, što je izrekao riječima κόσμον ἐπέων, odmah objasnio dodatkom ᾠδήν, t. j. sâm sam kao glasnik došao sa žuđene Salamine staviviši (pred vas) mjesto govora red (*niz*) stihova — „pjesmu". S tim se lijepo slaže Orfejev fr. 1. (Platon, Fileb 66 C), gdje se s riječju κόσμον povezao mjesto genitiva ἐπέων genitiv ἀοιδῆς: ἕκτῃ δ' ἐν γενεᾷ καταπαύσατε κόσμον ἀοιδῆς.

Spoj κόσμος ἐπέων u značenju „red (niz) stihova" dobro pristaje i u fragmenat Parmenidov, koji pjeva u epskom stihu: „Ali odavde

---

41. Diels, Vorsokratiker I² str. 394.
42. Diels-Kranz, Vorsokratiker II⁵ str. 147.; Makoveljskij, o. c. str. 326.
43. A. Momigliano, o c. str. 97. i d. i Alfieri, o. c. str. 209.

(dalje) spoznavaj mišljenje ljudsko slušajući varavi red (niz) mojih stihova", a pristaje i u navedeni Demokritov fragmenat 21.: „Homer, kome je božanski um u dio pao, skovao je (prekrasan) red (niz) različnih stihova", pogotovu, ako ga uz takvo shvaćanje povežemo s navedenim već fr. 18.: „Štogod pjesnik piše sa zanosom i svetim nadahnućem, to je zacijelo lijepo". Momiglianov[44] prigovor, da pod riječju ἐπέων u fr. 21. nije moguće razumjeti „stihove" zbog pridjeva παντοίων, koji tu riječ prati, nije teško pobiti, jer se epski heksametar javlja u 32 razna tipa, koji se razlikuju prema tome, koliko se u njemu javlja daktila ili spondeja i kako se oni izmjenjuju.[45] Pribrojimo li k tome još tri cezure i dvije dijereze, dobivamo 37 raznih oblika toga stiha, koji se s pravom mogu označiti kao παντοῖα ἔπη.

Po svemu tomu bili bi dakle u pravu oni, koji u fr. 21. pod riječju ἐπέων razumijevaju „stihove", a za to govori, po mom sudu, i navedeni dodatak Diona Hrisostoma ὡς οὐκ ἐνὸν ἄνευ θείας καὶ δαιμονίας φύσεως οὕτως καλὰ καὶ σοφὰ ἔπη ἐργάσασθαι — „njemu se dakle čini nemoguće sastaviti tako lijepe i mudre stihove bez božanske i čudesne naravi". Ako je tako, onda se s obzirom na fr. 21. obara time i Momiglianovo domišljanje o jedinstvenom osnovu Demokritove lingvistike i poetike[46].

b) fr. 22. Porfirije, Quaest. hom. I 274, 9 Schrad. [ad Φ 252] οἱ δὲ κατεψεύσαντο τοῦ ποιητοῦ ὡς „μελανόστου" ὑφ' ἓν ὡς 'Ορέστου εἰρηκότος διὰ τὸ καὶ Δημόκριτον ἱστορεῖν ἐπὶ τοῦ ἀετοῦ τὰ ὀστᾶ μέλανα εἶναι καταψευδόμενοι τῆς ἀληθείας. — A drugi su izmislili za pjesnika, da je kazao jednom riječju μελανόστου (mjesto μέλανος τοῦ) kao 'Ορέστου, jer i Demokrit pripovijeda, da su u orla crne kosti. Ali su iskrivljivali istinu.

Te je riječi zapisao Porfirije u svom spisu Ὁμηρικὰ ζητήματα uz Ilijadu Φ 252, gdje se Ahilej u borbi s rijekom Ksantom (Skamandrom) poredi s orlom, citirajući pomenuti stih u ovom obliku:

αἰετοῦ οἴματ' ἔχων μέλανος, τοῦ θηρητῆρος.

Mjesto μέλανος τοῦ čitali su neki μελανόστου (μέλαν, ὀστέον, crnokost) želeći zacijelo ukloniti Homeru neobičnu porabu pronomena τοῦ u funkciji člana. Ali su krivo čitali, καταψευδόμενοι τῆς ἀληθείας, kako veli Porfirije, navodeći za to s pravom dva razloga: 1) ὀστοῦν γὰρ μέλαν οὐδενὸς ζώου εὑρίσκεται; 2) οὐδ' ἂν εἶπεν ὁ ποιητὴς ὀστοῦν, εἰωθὼς ὀστέον λέγειν τρισυλλάβως. Tko je bio autor te nezgodne lekcije, vidi se iz sholije B (IV

44. O. c. str. 97.
45. Isp. moju Grčku metriku str. 19.
46. Isp. toč. 7. i bilj. 79.

str. 265. Dind.) i sholije Townleyane (VI str. 350. Maass), gdje se kaže ovo: Ἀριστοτέλης μελανόστου ἀναγινώσκει, τοῦ μέλανα ὀστᾶ ἔχοντος· ἀγνοεῖ δὲ ὡς οὐ δεῖ ἀπὸ τῶν ἀφανῶν ποιεῖσθαι τὰ ἐπίθετα. οἱ δὲ μελανόσσου, μέλανας ὀφθαλμοὺς ἔχοντος. Ἀρίσταρχος μέλανός του κτλ. Po toj bi dakle bilješci bio tvorac lekcije μελανόστου Aristotel, zatim se spominju oni, koji mjesto toga čitaju μελανόσσου (ὄσσε, crnooki), pa napokon Aristarh, koji piše μέλανός του. O Demokritu sholija uopće ne govori. A to bi moglo značiti, da on s navedenom lekcijom nije bio ni u kakvoj vezi. Iz Porfirija se međutim vidi, da nije tako, jer su se po njemu oni, koji su pisali μελανόστου, mogli pozivati na Demokrita. Ali kakvo je to bilo pozivanje: da li se ono ticalo pomenutoga Homerova mjesta ili crnoće orlovih kostiju, ne vidi se iz Porfirijeve bilješke. Pozivanje na Demokrita zbog crnoće kostiju malo je vjerojatno, jer je teško zamisliti, da bi takav naučenjak, kakav je bio Demokrit, u istinu držao, da su u orla crne kosti, kad se jednim rezom mogao uvjeriti o protivnom. Bit će dakle, da se Demokrit, objašnjavajući Homera stvarno i jezično, ipak zabavio i kod stiha Φ 252 i pokušao objasniti epitet μελανόστου, bilo da je stih već našao u takvu obliku, bilo da ga je s pomenutoga razloga sam tako udesio. A objasnio ga je, po Philippsonovu domišljanju[47], tako da Homer epitetom μελάνοστος nije mislio označiti zbiljsku boju orlovih kosti, nego njihovu spoljašnju pojavu — kožu i perje, t. j. kao da je tamno-smeđa boja gustoga i nategnutoga perja orlova doprla do kosti njegovih. Lekcija μελανόστου, neprilična i jezično i stvarno, a izazvana pronomenom τοῦ, trebala je svakako neko objašnjenje. Ako ju je skrivio Demokrit pa onda na rečeni način opravdao u korist pjesnikovu, bilo bi to, kako s pravom veli Philippson, posve u skladu s njegovim velikim poštovanjem prema Homeru.

c) fr. 23.: Schol. Hom. A uz H 390 τὸ „ὡς πρὶν ὤφελλ' ἀπολέσθαι" εἴτε καὶ τοῖς Ἕλλησιν εἰς ἐπήκοον λέγει ὁ κῆρυξ πρὸς τὸ συγγνωμονεῖν τοῖς ἄλλοις Τρωσὶν ὡς καὶ αὐτοῖς ὀργιζομένοις, εἴτε καθ' ἑαυτὸν καὶ ἠρέμα, ὡς Δημόκριτος ἀξιοῖ ἀπρεπὲς ἡγησάμενος τὸ φανερῶς λέγεσθαι, ἀμφότερα προστικτέον. — Riječi „Ej da ga je nestalo prije" valja objašnjavati na dva načina: ili to glasnik govori Helenima glasno, kako bi praštali ostalim Trojancima, jer se i oni sami srde (na Parisa), ili (govori) za se i tiho, kako misli Demokrit, držeći, da je nedolično govoriti te riječi javno.

Kad je trojanski glasnik Idej, govoreći u skupštini Ahejaca, spomenuo u svom govoru Aleksandra (Parisa), uzviknuo je: „Ej da ga je nestalo prije". Demokrit je taj uzvik protumačio tako, da ga je Idej

47. Democritea. Hermes, sv. 64 (1929) str. 167. i d.

izrekao za se i tiho, smatrajući, da bi bilo nedolično govoriti onako pred Ahejcima. Iz te se napomene vidi, kakve je sve stvari zapažao Demokrit tumačeći Homera i kako ih je fino zapažao, a vidi se i to, kako dobro primjećuje Fronmüller[48], da je Demokrit doživljavao Ilijadu kao dramu.

d) fr. 24.: Eustatije uz ο 376 p. 1784 ἰστέον δὲ ὅτι ἐς τοσοῦτον ἠξιώθη λόγου τοῖς παλαιοῖς ὁ εὐνοϊκὸς οὗτος δοῦλος Εὔμαιος, ὥστε καὶ μητέρα αὐτοῦ ἐξευρίσκουσι. Δημόκριτος μὲν Πενίαν, Εὐφορίων δὲ Πάνθειαν, Φιλόξενος δὲ ὁ Σιδώνιος Δανάην[49]. — Valja znati, da su stari toliko držali spomena vrijednim toga ljubaznog slugu Eumeja, da i za majku njegovu pitaju. Demokrit je naziva Penijom, Euforion Pantejom, a Filoksen Sidonjanin Danajom.

U Odiseji ο 380 i d. pripovijeda svinjar Eumej Odiseju-prosjaku na molbu njegovu rod svoj pa spominje oca Ktesiju, kralja u dva grada, ali majčino ime ne kazuje. Uz to mjesto zapisao je Eustatije gornju bilješku, u kojoj se nas osobito tiču riječi Δημόκριτος μὲν Πενίαν (sc. τὴν μητέρα ὠνόμασεν). Nazivajući Eumejevu majku Penijom (Siromaštvom) tumači Demokrit Homera i ovdje[50] alegorički. Tomu se nazivanju nije teško domisliti: ako je sudbina kraljevu sinu odredila, da čuva svinje, onda mu je mati zaista Penija — bijeda i siromaštvo[51].

e) fr. 25.: Eustatije uz μ 62 p. 1713 ἄλλοι δὲ Δία νοοῦσι τὸν ἥλιον . . . . ἀμβροσίαν δὲ τὰς ἀτμίδας αἷς ὁ ἥλιος τρέφεται, καθὰ δοξάζει καὶ Δημόκριτος. — A drugi smatraju Zeusa suncem . . . . a ambrosiju parama, kojima se sunce hrani, kako misli i Demokrit.

Upućujući Odiseja, kojim putem ima da krene, kad se proveze pokraj Sirena, spominje Kirka u μ 62 stjenjake (Πλαγκταί), o kojima kaže ovo:

τῇ μέν τ' οὐδὲ ποτητὰ παρέρχεται, οὐδὲ πέλειαι
τρήρωνες, ταί τ' ἀμβροσίην Διὶ πατρὶ φέρουσιν.

Uz te stihove pribilježio je Eustatije navedenu bilješku, koja i Zeusa i ambrosiju tumači alegorički. Ali takvu se tumačenju protivi Philippson[52], koji i kod drugih fragmenata, što se tiču interpretacije Homerovih epa, nastoji dokazati, da Demokrit nigdje ne tumači Homera

48. Citiram po Philippsonu, Hermes 64 (1929) str. 167., jer do Fronmüllerove disertacije „Demokrit, seine Homerstudien und Ansichten", Erlangen 1901 nijesam, na žalost, mogao doći.

49. Philippsonova promjena teksta (Hermes 64, 1929, str. 174) u Φιλόξενος δὲ τὴν Σιδωνίαν Δανάην (ili Δαήνην) vrlo je vjerojatna.

50. Isp. fr. 25.

51. Više o alegoričkom tumačenju Homera isp. pod točkom e) fr. 25.

52. Herm. 64 (1929) str. 168. i d.

alegorički. Ovdje to misli postići time, što uzima, da se riječi καθὰ δοξάζει Δημόκριτος protežu samo na rečenicu αἷς ὁ ἥλιος τρέφεται dopuštajući ipak, da bi one mogle sezati i dalje. I one doista sežu, po mom sudu, i dalje, ali ne samo do riječi ἀμβροσίαν δὲ τὰς ἀτμίδας (što bi dopustio i Philippson) nego sve do rečenice ἄλλοι δὲ Δία κτλ., tako da bi Zeus Demokritu bio sunce, a ambrosija pare, kojima se sunce hrani. A tako je zacijelo i bilo, jer ako su Homera tumačili alegorički i predšasnici i suvremenici njegovi: Teagen Regijanac, Metrodor Lampšačanin, Stesimbrot i dr., pa po svoj prilici i sam Aristotel u svom mladenačkom spisu Ἀπορήματα Ὁμηρικά, čemu odricati takvo tumačenje Demokritu, kome je, sudeći po nauci njegovoj, bilo najviše do toga, da mijenjajući značenje Homerovih riječi, približi velikoga pjesnika shvaćanju moderne racionalne filozofije. Sve dakle govori za to, da je i Demokrit tumačio Homera alegorički, što više: alegorička interpretacija Homerovih epa ima, čini se, u njem svoga najizrazitijega zastupnika[53], jer pored navedenih fragmenata, koji pripadaju u djelo Περὶ Ὁμήρου, ima u njega i drugih alegoričkih objašnjavanja.

Takav je fr. 2.: Orionov etimologički leksikon p. 153, 5 Τριτογένεια ἡ Ἀθηνᾶ κατὰ Δημόκριτον φρόνησις νομίζεται, γίνεται δὲ ἐκ τοῦ φρονεῖν τρία ταῦτα· βουλεύεσθαι καλῶς, λέγειν ἀναμαρτήτως καὶ πράττειν ἃ δεῖ — Atena Tritogeneja smatra se u Demokrita mudrošću, a od mudrosti dolazi troje: dobro misliti, pravilno govoriti i činiti, što treba.

Atenin epitet Tritogeneja nije Demokrit tumačio s obzirom na potok Triton, nego ga je izvodio od τρίτος i γένεσις nalazeći, kako veli Frank[54], darin schon sein dreigegliedertes System des menschlichen Geistes angedeutet.

Ovamo smjestili su neki[55] i fragmenat, što ga Diels navodi pod 68 A 101 iz Aristotelova spisa O duši I 2. 404 a 27, a koji glasi: διὸ καλῶς ποιῆσαι τὸν Ὅμηρον ὡς „Ἕκτωρ κεῖτ᾽ ἀλλοφρονέων" — zato je dobro ispjevao Homer, da je Hektor ležao „drugo misleći", t. j. bez svijesti.

Demokrit drži, da je duša (ψυχή) isto što i razumni duh (νοῦς); osjetilna spoznaja isto, što i razumna spoznaja, a osjeća i isto, što i misliti. Ali dušu smatra tijelom, a osjetna opažanja i misli promjenama tijela. Po tom je i nesvijest promjena stanja u tvari, koja sastavlja dušu. Zato je, prema Aristotelu, Demokrit i pohvalio Homera, što

53. Isp. i Frank, o. c. str. 88.
54. O. c. str. 88
55. Frank, o. c. str. 88. i Philippson, Hermes 64 (1929) str. 169.

je Hektora, koji je ležao u nesvijesti nazvao ἀλλοφρονοῦντα[56], jer prema rečenome i oni, koji su u nesvijesti, φρονοῦσι, ali zbog promjenjenoga stanja duše ἀλλοφρονοῦσι — „drugo misle“. Vrlo je vjerojatno Frankovo domišljanje, da je etimologija riječi ἀλλοφρονεῖν bila Demokritu dovoljan dokaz, da je Homeru već bilo poznato njegovo shvaćanje svijesti.

Iz navedenih se fragmenata vidi: da je Demokrit vrlo povoljno sudio o Homeru diveći se genijalnom pjesničkom daru njegovu (φύσις θεάζουσα); da je izučavao tekst njegovih epa; da se bavio interpretacijom Ilijade i Odiseje i tumačio Homera alegorički i da je objašnjavao njegove glose — t. j. da se bavio poslom, po kojem ga s pravom možemo označiti kao preteču aleksandrinskih gramatika Zenodota, Aristofana i Aristarha.

Ali natpis spisa pokazuje, da se Demokrit u svom djelu o Homeru zanimao i drugim pitanjima, jer se tu pored Homera i glosâ spominje i ὀρθοέπεια. Izučavanjem ortoepije bavio se i sofist Protagora[57] popravljajući u jeziku bezrazložite tvorbe i uvodeći analogne oblike[58], a Platon pominje u Kratilu 391 C ὀρθότητα ὀνόματος (pravilnost riječi ili imena) pozivajući se u prvom redu na Homera i navodeći iz njega primjere za ispravnost riječi. Ali u Demokrita je imao termin ὀρθοέπεια po svoj prilici šire značenje. On nije označivao samo pravilno upotrebljavanje riječi (imena) nego i pravilnu upotrebu čitavoga govornog izričaja[59], t. j. sposobnost znati odjenuti misli svoje u primjeren oblik[60]. Što je Demokrit svoju ortoepiju povezao s raspravljanjem o Homeru, nije to učinio samo stoga, što je toga pjesnika visoko cijenio, nego i zato, što je na njegovim lijepim i naravnim stihovima mogao takvo izučavanje najplodnije provoditi.

Prema svemu, što je rečeno, mislim, da natpis Demokritova spisa o Homeru valja prevoditi ovako: O Homeru ili O pravilnosti govora i nejasnim riječima.

---

56. Takav se stih ne nalazi na tom mjestu u našem izdanju Ilijade. Ali se riječ ἀλλοφρονέοντα nalazi u Ilijadi Ψ 698, gdje se spominje Eurijal, koga je Epej kod šakanja udarcem u lice omamio. Demokrit je zacijelo imao na umu taj stih, ali ga je krivo povezao s omamljenim Hektorom. Druge kombinacije isp. kod Franka na str. 364. i Alfieri-a na str. 127.

57. Isp. Platon, Fedro 267 C.

58. Protagora je na pr. riječ ἡ πήληξ (kaciga) htio prevesti u masculinum (vjerojatno prema ὁ θώραξ, κόραξ, μύρμηξ i sl.), a uz riječ ἀλεκτρυών (pijevac) načinio je femininum ἀλεκτρύαινα („pjevica“). Išao je dakle za usavršavanjem jezika. Isp. Aristotel, O krivim zaključcima 14 p. 173 b 17 i Aristofan, Oblaci 658 i d.

59. Isp. toč. 3.: Περὶ καλλοσύνης ἐπέων.

60. Isp. i Fronmüller, o. c. (cit. po Makoveljskomu, o. c. str. 163.).

6) Περὶ ἀοιδῆς. — Ni od toga spisa nije nam sačuvan nijedan fragmenat, pa smo i ovdje upućeni samo na njegov natpis. Riječ ἀοιδή javlja se u glavnom u ova tri značenja: a) pjevanje, na pr. Od. σ 304 οἱ δ' εἰς ὀρχηστύν τε καὶ ἱμερόεσσαν ἀοιδὴν τρεψάμενοι. Isp. i Od. ϑ 498; b) pjesma, na pr. Od. α 351 τὴν γὰρ ἀοιδὴν μᾶλλον ἐπικλείουσ' ἄνθρωποι, ἥ τις ἀκουόντεσσι νεωτάτη ἀμφιπέληται; c) predmet pjevanju, priča, na pr. Od. ω 200 στυγερὴ δέ τ' ἀοιδὴ ἔσσετ' ἐπ' ἀνθρώπους.

Izdavači i prevodioci ili ostavljaju natpis Περὶ ἀοιδῆς nepreveden[61] ili ga prevode tako, da riječ ἀοιδή uzimaju u prvom od navedena tri značenja, t. j. u značenju pjevanje (*canto*, пение)[62]. Ali o pjevanju i pjesmi (što je kod Grka bilo od početka tijesno povezano) bilo je dosta prilike da se raspravlja u navedenim spisima Περὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονίης i Περὶ ποιήσιος, pa je malo vjerojatno, da bi Demokrit o tim stvarima još jednom raspravljao u posebnom spisu. Isto tako nije vjerojatno, da bi riječ ἀοιδή dolazila ovdje u značenju „predmet pjevanja“, u kojem se i inače tako rijetko nahodi. Ako je tako, slobodno je ogledati, ne bi li se s riječju ἀοιδή moglo povezati još kakvo značenje.

Poznato je, da se glagolom ἀείδειν (ᾄδειν) ne označuje samo „pjevanje“ nego i „svako svečano kazivanje“, pa po tom „pjevati“ i „govoriti“ nisu za Helene bile nikakve opreke, kao što su za nas. To je u vezi s time, što bi grčki jezik imao po svom muzikalnom akcentu za naše uho nešto, što naliči na pjevanje, a to bi kod svečanoga kazivanja još više dolazilo do izražaja[63]. Zato se i za proroke, koji govore proroštva u stihovima, kaže da ᾄδουσι; isp. na pr. Tukidid II 21 χρησμολόγοι τε ᾖδον χρησμοὺς παντοίους; Plutarh, Cic 17 ἔπη πεπλασμένα καὶ χρησμοὺς ᾄδοντες. Slično upotrebljava glagol ᾄδειν i Platon raspravljajući u dijalogu Ionu o biću i značenju rapsodike; na pr. 532 D... ὧν ὑμεῖς ᾄδετε τὰ ποιήματα; 535 B ἢ τὸν Ὀδυσσέα ὅταν ἐπὶ τὸν οὐδὸν ἐφαλλόμενον ᾄδῃς; 536 B καὶ ἐπειδὰν μέν τις ἄλλου τοῦ ποιητοῦ ᾄδῃ.

Po tom ἀείδειν (ᾄδειν) znači ne samo „pjevati pjesmu“ nego i „recitirati pjesmu“. Ako je tako, onda je i ἀοιδή ne samo „pjevanje“ nego i „svečano kazivanje“ (recitovanje), a ἀοιδός ne samo pjevač (pjesnik) nego i „onaj, koji što svečano kazuje“. Zato se i proroci zovu χρησμῶν ἀοιδοί Eur. Herakl. 404, 489, a Sfinga σκληρὰ ἀοιδός Sof. Ed. Kr. 36. Tako su se bez sumnje zvali isprva i recitatori, dok su oni još bili ujedno i pjesnici, ali kad tako nije više bilo, stvoren je za njih nov naziv ῥαψ-ῳδοί.

---

61. Diels-Kranz, Vorsokratiker II str. 148.
62. V. E. Alfieri str. 75. i 210.; Makoveljskij, o. c. str. 221.
63. Isp. Wilamowitz, Griechische Verskunst str. 26.

S obzirom na gornje izlaganje sva je prilika, da bi riječi ἀοιδή u Demokritovu spisu Περὶ ἀοιδῆς valjalo dati značenje „recitovanje", pa po tom uzeti, da je vjerojatno i on, poput Platona, raspravljao o biću i značenju rapsodike potpunivši time svoja naprijed pomenuta izučavanja na području Homerovih epa.

7) Περὶ ῥημάτων. — Osvrćući se na značenje riječi ῥῆμα u natpisu toga Demokritova spisa veli Steinthal[64] ovo: „Worüber Demokrit in seiner Schrift Περὶ ῥημάτων gehandelt haben mag, ist unsagbar". Diels[65] prevodi „Über Wörter", Alfieri[66] „*Sulle parole*", Preti[67] „*Intorno alle parole*", a Makoveljskij[68] „О глаголах".

Riječ ῥῆμα (< *ϝρῆμα, εἴρηκα < *ϝέϝρηκα, εἴρημαι < *ϝέϝρημαι, εἴρω < *ϝεριω, *ver-bum* i t. d.) iznajprije se jedva razlikuje u značenju od riječi λόγος, μῦθος, ῥῆσις. Kasnije su se označivale njome „kratke izreke" ili „mudre riječi": γνῶθι σεαυτόν, μηδὲν ἄγαν, a onda se, kao srednji član, dovela u vezu s terminima λόγος (izjava) i ὄνομα (ime) i obuhvatila sve one jezične elemente, koji nijesu ὀνόματα. To značenje ima ῥῆμα u Platonovu Kratilu, gdje se, na pr., veli, da je ὄνομα Δίφιλος sastavljeno od ῥῆμα Διὶ φίλος (399 B). No već u Kratilu spoznao je Platon i to, da ὄνομα i ῥῆμα, povezani u cjelinu, čine λόγος (431 C), ali još nije spoznao nužni njihov odnošaj, po čemu bi jedno bilo subjekt, a drugo predikat. Razlika između oba termina nije spoznata ni u dijalogu Teetetu; to se dogodilo tek u Sofistu (262 A), gdje se kaže τὸ μὲν ἐπὶ ταῖς πράξεσιν ὂν δήλωμα ῥῆμά που λέγομεν — „izričaj za radnje zovemo: ῥῆμα"; τὸ δέ γ' ἐπ' αὖ τοῖς ἐκεῖνα πράττουσι σημεῖον τῆς φωνῆς ἐπιτεθὲν ὄνομα — „a glasovni znak za ono, što te radnje vrši: ὄνομα"[69], t. j. ὄνομα označuje ono, o čem se nešto izjavljuje, a ῥῆμα ono, što se izjavljuje. Iz toga prvobitno logičkoga razlikovanja riječi ὄνομα i ῥῆμα razvilo se kasnije pomalo razlikovanje nomena i verbuma.

Kako iz hronologije Platonovih dijaloga, po današnjem stanju nauke, izlazi, da Kratil pripada potkraj prve skupine Platonovih dijaloga, Teetet na konac druge, a Sofist na početak treće, t. j. da je prvi pisan daleko poslije g. 387., drugi poslije 374., a treći poslije 365. dakle, kad je već Demokrit bio mrtav (umr'o je oko g. 370.), nije Demokrit u spisu Περὶ ῥημάτων nikako mogao pisati „O glagolima"

64. Geschichte der Sprachwissenschaft, Berlin 1890, I² str. 138. bilj.

65. Diels, Vorsokratiker II⁵, str. 148; isp. i Apelt, Platons Dialog Kratylos, Leipzig 1918, str. 3.

66. O. c. str. 75. i 210.

67. I presocratici 1942., str. 270.

68. O. c. str. 221.

69. Isp. Steinthal, o. c. str. 138. i d.

kako misli Makoveljskij, nego je riječ ῥῆμα mogao upotrijebiti samo u onim značenjima, u kojima se ona javlja u dijalogu Kratilu i prije njega. Kako je pak s obzirom na fr. 26. malo vjerojatno[70], da bi Demokrit pisao o „kratkim izrekama“ ili „mudrim riječima“, čini se najbliže istini, da u natpisu spisa Περὶ ῥημάτων valja shvatiti ῥῆμα kao „riječ uopće“ i prevoditi „O riječima“, kako to čine Diels, Apelt, Alfieri i Preti.

O čem je Demokrit govorio u tom spisu, možemo donekle naslutiti po jednom jedinom ali opsežnom fragmentu (fr. 26.), što ga je Diels prislonio uz taj spis, a taj glasi ovako:

Prokl. in Crat. 16 p. 5, 25 Pasqu. . . . .[71]
ὁ δὲ Δημόκριτος θέσει λέγων τὰ ὀνόματα διὰ τεσσάρων ἐπιχειρημάτων τοῦτο κατεσκεύαζεν· ἐκ τῆς ὁμωνυμίας· τὰ γὰρ διάφορα πράγματα τῷ αὐτῷ καλοῦνται ὀνόματι· οὐκ ἄρα φύσει τὸ ὄνομα· καὶ ἐκ τῆς πολυωνυμίας· εἰ γὰρ τὰ διάφορα ὀνόματα ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἓν πρᾶγμα ἐφαρμόσουσιν, καὶ ἐπάλληλα, ὅπερ ἀδύνατον· τρίτον ἐκ τῆς τῶν ὀνομάτων μεταθέσεως. διὰ τί γὰρ τὸν Ἀριστοκλέα μὲν Πλάτωνα, τὸν δὲ Τύρταμον Θεόφραστον μετωνομάσαμεν, εἰ φύσει τὰ ὀνόματα; ἐκ δὲ τῆς τῶν ὁμοίων ἐλλείψεως· διὰ τί ἀπὸ μὲν τῆς φρονήσεως λέγομεν φρονεῖν, ἀπὸ δὲ τῆς δικαιοσύνης οὐκέτι παρονομάζομεν; τύχῃ ἄρα καὶ οὐ φύσει τὰ ὀνόματα. καλεῖ δὲ ὁ αὐτὸς τὸ μὲν πρῶτον ἐπιχείρημα πολύσημον, τὸ δὲ δεύτερον ἰσόρροπον, ⟨τὸ δὲ τρίτον μετώνυμον⟩, τὸ δὲ τέταρτον νώνυμον.

„Demokrit je tvrdio, da su imena postala po ljudskom dogovoru (θέσει) i obrazložavao tu tvrdnju četirma dokazima: (1) homonimijom: različne se stvari nazivaju istim imenom; ime nije dakle postalo prirodnim načinom (φύσει); (2) polionimijom: ako se naime različna imena priljubljuju za jedan te isti predmet, i uzajmično, što je nemoguće [da bude po prirodi]; (3) promjenom imena: zašto naime promijenismo ime Aristoklo u Platon, a Tirtam u Teofrast, ako su imena postala prirodnim načinom? (4) nedostatkom sličnih imena: zašto od φρόνησις (= razboritost) velimo φρονεῖν (= misliti, biti razborit), a od δικαιοσύνη (= pravednost) ne izvodimo glagol? Slučajem dakle postaju imena, a ne prirodnim načinom. Prvi dokaz zove Demokrit „dokazom mnogoznačnih imena“ (πολύσημον), drugi „dokazom jednako vrijednih imena“ (ἰσόρροπον), treći „dokazom promijenjenih imena“ (μετώνυμον), a četvrti „dokazom nenazočnih imena“ (νώνυμον)“.

---

70. Vidi o njemu dolje.

71. U izostavljenu tekstu govori sholijast Proklo o Pitagorinu shvaćanju imena. završuje odlomak riječima φύσει ἄρα τὰ ὀνόματα, na što odmah nadovezuje riječi ὁ δὲ Δημόκριτος θέσει λέγων . . .

Iz navedenoga odlomka jasno izlazi, da je Demokrit u tadašnjoj prepirci, ima li čovjek jezik od prirode (φύσει) ili ga je dobio na osnovu svijesnoga sporazumijevanja među ljudima (ξυνθήκῃ, νόμῳ, θέσει), zastupao posljednju tezu. Kako bi potpuno raspravljanje o tom predmetu tražilo, i po opsegu i po važnosti njegovoj, poseban rad, ja ću se ovdje ograničiti samo na to, da ukratko odredim svoje stajalište u pitanju, što ga je u novije doba izazvalo Philippsonovo[72] domišljanje o Demokritovoj jezičnoj teoriji.

Proklov je odlomak prvi temeljito proučio H. Steinthal u pomenutoj knjizi na str. 176. i d. i došao do spoznaje, da sholijast nije čitao Demokritov spis sâm, nego da je mišljenje filozofovo o toj stvari upoznao iz drugih izvora. To pokazuju pored primjera, što se u odlomku navode, i neke riječi, koje Demokrit u svom spisu zacijelo ne bi bio upotrijebio; na pr. izrazi θέσει i τύχῃ mjesto νόμῳ, ἔθει, ξυνθήκῃ, pa izraz ἐπιχείρημα, koji se u značenju „dokaz" stao upotrebljavati tek u kasnije vrijeme. Steinthalu su sumljive i riječi ὁμωνυμία i πολυωνυμία, pa glagol παρονομάζειν. Ali s obzirom na riječi καλεῖ δὲ ὁ αὐτὸς .. nose ipak na sebi žig prvobitnosti izrazi πολύσημον, ἰσόρροπον, (μετώνυμον) i νώνυμον[73] pokazujući time, da su ona druga imena (ὁμωνυμία i dr.) kasnije jezične tvorbe, koje ne odaju pravo Demokritovo mišljenje o tim stvarima.

Po Steinthalovu je dakle istraživanju dao Proklo, kome se i inače rado prigovara zbog nedostatka točnosti i tvoračke izvornosti, u svom komentaru uz Platonova Kratila samovoljan i nepotpun izvještaj o Demokritovim dokazima u prilog νόμῳ-teorije, ali ono, što je u sholijastovu odlomku glavno, a to je ono, što je kazano riječima ὁ δὲ Δημόκριτος θέσει λέγων τὰ ὀνόματα, nije Steinthal osporio, nego je samo zabavio izrazu θέσει (= νόμῳ), pa se stoga smatrao Demokrit u nauci i dalje[74] kao začetnik i zastupnik νόμῳ-teorije.

O ispravnosti imena i o postanju jezika govori, kako je poznato, i Platon u dijalogu Kratilu, gdje Heraklitovac Kratil, bivši učitelj Platonov, zastupa φύσει-teoriju, a νόμῳ-teoriju Hermogen, polubrat bogatoga Kalije. Između oba stajališta odlučuje Platon na usta Sokratova tako, da ograničujući zahtjeve obiju teorija dolazi do nove teorije, u kojoj je divno pretekao modernu lingvistiku. Tu on razlikuje naime (421 D, 433 D i d.) prvotne riječi (korijeni, πρῶτα

72. U članku: Platons Kratylos und Demokrit. Philologische Wochenschrift 49 (1929), str. 923. i d.

73. Isp. i Momigliano, o. c. str. 95.

74. Isp. Christ-Schmid I[6] str. 684., bilj. 2.

ὀνόματα) i kasnije riječi (ὕστερα ὀνόματα) sastavljene od prvih. Prvotne riječi pripadaju prajeziku, koji je možda bio zajednički Helenima i barbarima (421 D). One su zamijenile jezik kretnjâ (Gebärdensprache, 422 E) i bile kao i on neposredno razumljive, jer su, posve prema Kratilovu naziranju, pokazivale bistvo stvari. Od njih pak sastavljene, mlađe riječi nijesu više slike stvari, pa stoga ni po sebi jasne. Zato se poraba njihova osniva na dogovoru (434 E i d.), i u toliko je mišljenje Hermogenovo ispravno.

Tu Platonovu teoriju pokušao je u novije doba prikazati Philippson[75] kao jezičnu teoriju Demokritovu, koju je tobože Platon preuzeo od Abderićanina i preinačio je prema svome naziranju o svijetu. Ali to je domišljanje posve neprihvatljivo, jer Philippson ne mari za ono, što je tu, a gradi na onome, što se na osnovu materijala, koji posjedujemo, ne može dokazati, t. j. ne mari za Proklov komentar u fr. 26., u kojem nitko nije osporio riječi ὁ δὲ Δημόκριτος θέσει λέγων τὰ ὀνόματα, a gradi čitavu svoju zgradu na nedokazanoj pretpostavci, da ono, što je zajedničko Platonu i Epikuru, potječe iz istoga izvora, t. j. iz Demokrita, što Alfieri[76] s pravom naziva *„acrobazie dimostrative"*. Na osnovu te pretpostavke iznosi Philippson onda i druga razna domišljanja: da Demokrit nije mislio drugačije nego misli Sokrat u Platonovu Kratilu; da je Demokrit dopuštao prirodno postanje jezika: što više: da i u pojedinostima mnoga misao Platonova upućuje na Demokrita i sl. Ali dok se Philippson, izlažući svoje mišljenje, služi izričajima: lässt sich wahrscheinlich machen, Platon hat vielleicht des Abderiten Theorie berücksichtigt, so scheint es mir durchaus möglich, könnte von Demokrit tammen i sl., uzima Makoveljskij[77] Philippsonov pokušaj[78] rekonstrukcije Demokritova učenja o jeziku kao gotovu stvar te iznosi navedenu Platonovu teoriju kao atomističku teoriju jezika, jer ona, veli, osnovana na razlici prvotnih i sastavljenih riječi, odgovara naučnoj metodologiji Demokritovoj. To može da bude, ali na osnovu izvora, koje posjedujemo, može zasad strogo naučno istraživanje iznijeti kao pouzdano samo to, da se Demokritovo mišljenje o postanju jezika podudara s mišljenjem, što ga zastupa Hermogen u

75. U članku pomenutom u bilj. 72.

76. O. c. bilj. 531.

77. O. c. str. 159. i d.

78. Makoveljskij spominje i Haag-ov spis Platons Kratylos. Stuttgart 1933 (Tübing. Beiträge z. Altertumswissenschaft. 19), ali do toga djela, na žalost, nijesam mogao doći.

Platonovu dijalogu Kratilu[79], a to se može sažeti u ovo nekoliko riječi: Sva se imena osnivaju samo na ljudskom dogovoru, na navadi i običaju, dakle na slučaju i samovolji.

8) 'Ονομαστικῶν. — Neki rukopisi imaju 'Ονομαστικόν, što će značenjem biti isto, samo što bi se prvim oblikom označivalo djelo od više knjiga, a drugim spis nerazdijeljen u dijelove. Budući da uz oblik 'Ονομαστικῶν nije označen broj knjiga, možda bi ipak bilo opravdanije stavljati oblik 'Ονομαστικόν kao prvobitan.

'Ονομαστικόν je zbirka riječi poredanih po njihovu značenju, ne po alfabetu kao kod leksika (λεξικόν). Ali Suida spominje s. v. 'Ορφεύς među orfičkim pjesmama i neku pjesmu od 1.200 stihova (ἔπη, ͞ασ) pod natpisom 'Ονομαστικόν, na što je kod Demokrita s obzirom na ostali njegov rad teško pomišljati. Vjerojatnije je, da je abderanski filozof, koji je pisao o ispravnosti riječi i govornoga izričaja, bavio se etimologijom[80], razmišljao o postanju jezika i objašnjavao Homerove glose, došao na misao, da sastavi i 'Ονομαστικόν, bilo u školske ili u naučne svrhe[81], t. j. da skupi sve glose, koje je proučio, i druge rijetke i dijalektičke riječi u jednu zbirku.

Kako bi bio složen Demokritov Onomastik i što bi sve bilo u njem, nemoguće je pobliže odrediti, ali je moguće iznijeti neke stvari, koje bi mogle biti u prilog shvaćanju o Onomastiku kao glosariju (rječniku).

Poznato je, da se Kalimah u jednom od svojih mnogobrojnih prozaičkih djela zabavio i oko Demokritovih glosâ. To je spis Πίναξ τῶν Δημοκρίτου γλωσσῶν καὶ συνταγμάτων, u kojem je pisac govorio o Demokritovim glosama uopće, pa mu po tom nije mogao služiti kao podloga samo pomenuti već spis Περὶ Ὁμήρου ἢ Ὀρθοεπείης καὶ γλωσσέων, u kojem se uz druge dvije teme obrađuju samo Homerove glose, nego se morao oslanjati još na jedno, samo toj svrsi namijenjeno djelo, a to je mogao biti samo pomenuti 'Ονομαστικόν.

Neki Demokritovi fragmenti, koje je sabirač uzeo iz sredovječnih etimologičkih rječnika i Hesihijeva Leksikona, nijesu drugo

79. Isp. i Steinthal, o. c. str. 176. i d.; Alfieri, o. c. bilj. 531. i 596.; Diels, Die Anfänge der Philologie bei den Griechen. Neue Jahrb. 13 (1910) str. 9.; Gomperz, Griechische Denker I² str. 320. i Momigliano, o. c. str. 95. i d., koji daje u Proklovu tekstu osobitu važnost riječi τύχῃ (ἆρα καὶ οὐ φύσει τὰ ὀνόματα) i dovodi po tom Demokritovu nauku o jeziku u vezu s njegovom poetikom uzimajući, da i pjesma i riječ postaju na neki slučajni i unutrašnji poticaj.

80. Isp. fr. 122a, gdje se po Demokritu objašnjava riječ γυνή kao γονή (sjeme), t. j. ona, koja prima sjeme.

81. U Homerovim sholijama često se spominju stari γλωσσογράφοι, koji su u školske svrhe objašnjavali Homerove riječi.

nego pojedine riječi s kratkim objašnjenjem i dodatkom Δημόκριτος ili παρὰ Δημοκρίτῳ; na pr.

fr. 122a Etym. Gen. γονή:... ἤ, ὡς Δ., γονή τις οὖσα, ἡ γονῆς δεκτική.
fr. 132. Hesych. ἀσκαληρές: ἰσόπλευρον παρὰ Δ-ῳ.
fr. 133. — βροχμώδης: ἡ νοτερὰ καὶ ἁπαλή. Δ-ος.
fr. 134. — βρόχος: ἀγκύλη Δ-ος, ἀγχόνη, δεσμός.
fr. 137. — συγγονή: σύστασις. Δ-ος.

Jesu li sve te riječi, od kojih su neke, kako vidimo, vrlo neobične, uzete baš iz teksta Demokritovih spisa ili su ušle u pomenute rječnike i leksika iz njegovih glosografskih djela, nije lako kazati. Ja bih se ipak usudio ustvrditi, da bar u onim fragmentima te vrste, uz koje je pripisano ime Δ-ος, t. j. u fr. 133., 134. i 137. potječe i nejasna riječ i njezino objašnjenje od Demokrita, bilo iz njegova djela Περὶ Ὁμήρου.... ili iz njegova Onomastika. Od navedenih je fragmenata osobito poučan upravo fr. 134., gdje se jasno vidi, da — βρόχος: ἀγκύλη Δ-ος potječe od Demokrita, a dodatak ἀγχόνη, δεσμός da pripada Hesihiju ili njegovu izvoru. Budući da se riječ βρόχος nalazi u Homerovoj Odiseji λ 278 i χ 472, sva je prilika, da je ona ušla u Hesihija ili u njegov izvor iz spisa Περὶ Ὁμήρου.... Kako pak riječi βροχμώδης (fr. 133.) i συγγονή (fr. 137.) nema u Homerovim epima, bit će, da su i one i njihovo objašnjenje preuzete iz drugoga Demokritova djela te vrste, a to može biti samo — Ὀνομαστικόν. Iz glosografskih je spisa Demokritovih uzet bez sumnje i fr. 122a, gdje se tumači etimologija riječi γονή, ali odakle potječe, ne može se odrediti.

Po svemu tomu ima dovoljno razloga misliti, da je Demokritov Ὀνομαστικόν bio doista rječnik, što zacijelo drži i Alfieri[82], kad fr. 26a prevodi riječju *„Vocabolario"*.

*

Τοσαῦτα καὶ τὰ Μουσικά — toliko je muzičkih spisa. Tima riječima završuje Trasil svoju X. i XI. tetralogiju, u kojima je nabrojio osam pomenutih filologijskih spisa Demokritovih, pa bismo tako mogli završiti i mi. Ali gledajući toliku izvornost i radinost Demokritovu gotovo na svim područjima filologijske nauke, mi ćemo, kao filolozi, dodati k tome još ove značajne riječi uglednoga filologa Hermanna Dielsa, što ih je izrekao na 35. skupštini filologa u Stettinu u svom predavanju „Über Leukippos und Demokritos": „Wir Philo-

82. O. c. str. 213.

logen wollen nicht vergessen, dass Demokrit der Altmeister unserer Wissenschaft, ist, der an Homer anknüpfend zuerst in wahrhaft umfassender Weise die Gesetze der Musik, Poesie und der Sprache überhaupt bis ins Kleine und Kleinste hinein festzustellen unternommen hat"[83].

83. Isp. Verhandlungen der 35. Philologenversammlung zu Stettin (1880) str. 109.

INHALT

Auf Grund der neunzehn bei Diels-Kranz (Die Fragmente der Vorsokratiker II S. 145, 15c — 26a) unter dem Titel Μουσικά gesammelten Fragmente versucht der Verfasser Demokritos' philologische Tätigkeit zu rekonstruieren und erzielt bei den einzelnen Schriften folgende Ergebnisse:

I. Περὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονίης. Sinn und Liebe des Menschen für Rhythmus und Harmonie erklärt Demokritos nicht als Gottesgabe sondern als Naturtrieb. Als Einheit für das Messen des Rhythmus in Poesie, Musik und Tanz setzt er (an Stelle der kurzen Slbe) das rhythmische Zeitatom. Er interessierte sich viel auch für die Entstehung einzelner Verse (besonders für den Hexameter, den jambischen Trimeter u. a.), gab wahrscheinlich eine Definition des Rhythmus und trug einiges zur rhythmischen Terminologie bei.

II. Περὶ ποιήσιος. Demokritos lehrt, die Inspiration sei mit dem Wesen jeder Poesie untrennbar verbunden.

III. Περὶ καλλοσύνης ἐπέων. Mit Bezugnahme auf Platons Symposion 198 B: τὸ δ' ἐπὶ τελευτῆς τοῦ κάλλους τῶν ὀνομάτων καὶ ῥημάτων τίς οὐκ ἂν ἐξεπλάγη ἀκούων; glaubt der Verfasser, Demokritos fasse unter dem Worte ἐπέων die Ausdrücke ὀνόματα und ῥήματα zusammen, d. h. er behandele in dieser Schrift die Schönheit des ganzen sprachlichen Audrucks, worunter wohl die **antithetische Ausdrucksweise**, der der Abderite in seinen Schriften so stark huldigte, zu verstehen ist.

IV. Περὶ εὐφώνων καὶ δυσφώνων γραμμάτων Die Schrift war nach der Darlegung des Verfassers eine kurze griechische Lautlehre.

V. Περὶ Ὁμήρου ἢ Ὀρθοεπείης καὶ γλωσσέων. Die Erforschung der Fragmente 21—25 führt zu folgendem Ergebnis: Demokritos urteilt über Homer sehr günstig und bewundert seine geniale Dichtergabe. Er studierte fleissig den Text seiner Epen, beschäftigte sich mit ihrer Interpretation und erklärte ihre Glossen, d. h. er war in einem Tun begriffen, nach dem wir ihn mit Recht als Vorläufer der alexandrinischen Grammatiker Zenodotos, Aristophanes und Aristarchos bezeichnen können. — Die ὀρθοέπεια sollte bei Demokritos eine regelmässige Anwendung des ganzen sprachlichen Ausdrucks bezeichnen.

VI. Περὶ ἀοιδῆς. Da sind wir durchaus auf Vermutungen angewiesen, weil nur der Titel der Schrift erhalten ist. Im Zusammenhang mit ᾄδειν **(singen und**

rezitieren) interpretiert der Verfasser auch das Wort ἀοιδή als »Rezitation«. Demokritos hätte demnach in dieser Schrift das Wesen und die Bedeutung der Rhapsodik behandelt.

VII. Περὶ ῥημάτων. Der Verfasser nimmt Stellung zur Frage, die Philippsons Vermutung (Phil. Woch. 49, 1929 S. 823 f.) über die Sprachtheorie des Demokritos hervorgerufen hat, bekämpft die Behauptungen, welche darüber Philippson und Makoveljskij aufgestellt haben, und kommt zum Ergebnis, dass Demokritos' Ansicht über die Entstehung der Sprache mit der von Hermogenes in Platons Kratylos vertretenen Ansicht übereinstimmt, was man kurz in folgende Worte zusammenfassen kann: alle Namen beruhen lediglich auf der Übereinkunft der Menschen, auf Brauch und Sitte, mithin auf Zufall und Willkür.

VIII. Ὀνομαστικῶν (oder besser Ὀνομαστικόν) war wohl ein Glossarium entweder zum Schulunterricht oder zu wissenschaftlichen Zwecken bestimmt.